

Wal, J. van der, 'We vieren het pas als iedereen terug is'. *Terschelling in de Tweede Wereldoorlog* (Dissertatie Groningen 2007, Franeker: Van Wijnen, 2007, 456 blz., €49,50, ISBN 978 90 5194 298 9).

Naast algemene overzichtswerken als *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* en specialistische werken als *Zo zong de NSB* is er altijd veel aandacht geweest voor regionale studies over de Tweede Wereldoorlog. Van verzet in Alkmaar tot collaboratie in Zaandam, zullen we maar zeggen. De eerste boeken en boekjes werden vlak na de oorlog geschreven en waren vaak van de hand van amateur-historici, de bovenmeester of een lokale journalist. Ze hadden de oorlog zelf meegemaakt, vader had in het verzet gezeten en moeder had onderduikers verzorgd. Ook in dit genre heeft de professionaliteit toegeslagen; zie de vuistdikke boeken over Den Haag (1995) en Rotterdam (2006), maar ook vroegere werken, bijvoorbeeld over Zeeland (1990) overstijgen de regionale zelfvoldaanheid.

Nu heeft Terschelling ook zijn oorlogsboek, geschreven door een Friese journalist die op deze studie in Groningen promoveerde. Zijn vader moest in 1943 in de Caribische Zee 'temidden van de haaien zwemmen voor zijn leven', valt te lezen in het woord vooraf. Het boek is in drieën ingedeeld; Terschelling in historisch perspectief, Onder Duitse bezetting en De zeelieden. Over dat laatste had Van der Wal in 2001 al een boek gepubliceerd, zodat daar, behalve over de steun voor de familieleden van zeelieden die voor de geallieerde zaak varen, weinig nieuws is te vinden. Het eerste deel begint bij 5.000 voor Chr. en behandelt het ontstaan van alle dorpen, de taal, de lokale beroemdheden zoals Willem Barentsz ('vermoedelijk' geboren op Terschelling), de visserij, het loods- en het reddingswezen, de veeteelt, de akkerbouw, het 'eilandergevoel', etc. Het hoofdstuk eindigt met een lofzang op de Terschellingse zorgzame samenleving met een 'intensieve vorm van solidariteit'. Deze uit zich door burenplicht en het bestaan van Fondsen die gebruikt werden om bijvoorbeeld vissersweduwen en haar kinderen te ondersteunen.

Het hoofddeel dus; de bezetting. Eerst worden de relaties tussen de bezetters en de bevolking belicht, ingedeeld in vier tijdfases. Elk stuk wordt haast plichtsgetrouw ingeluid met een stukje over het grote geheel, ontleend aan onder andere Warmbrun, De Jong en Blom en dan volgt de specifieke Terschellingse invulling. Centraal staat dat het vooroorlogse isolement van Terschelling allesbepalend was; dat was voor de oorlog ook al zo, maar tijdens de bezetting al helemaal. Voor de Duitsers (variërend van duizend tot meer dan tweeduizend man) was het heel eenvoudig al het in- en uitgaande verkeer te controleren; ze hoefden alleen de boot naar het vasteland in de gaten te houden en ander verkeer te verbieden. Je mocht Terschelling slechts met Duitse toestemming verlaten en het toeristenverkeer werd gewoonweg verboden. Dat resulteerde volgens de schrijver in een situatie waarin de bevolking betrekkelijk vreedzaam omging met de bezetter en slechts in de laatste maanden liet men over en weer van vijandigheid blijken. De Duitsers bleken zich over het algemeen fatsoenlijk te gedragen, werden al snel nauwelijks als vijand gezien,

dus waarom zou je dan in het verzet gaan, is een fraaie conclusie van de schrijver. De inwoners hoefden niet, zoals honderdduizenden andere Nederlanders in Duitsland te werken; ze konden de arbeidsinzet op het eigen eiland verrichten. En er was werk in overvloed, want het eiland maakte deel uit van de Atlantikwal en er werden niet alleen tientallen bunkers gebouwd, maar ook radarinstallaties om geallieerde vliegtuigen te volgen. Dat vergde honderden arbeiders, eerst vrijwilligers van het eiland zelf, later omgezet in arbeidsinzetter-plekke en er kwamen zeshonderd arbeiders over van de vaste wal.

In de volgende hoofdstukken worden het verzet, accommodatie, collaboratie, de Joodse Terschellingers, de tewerkstelling, de verdedigingswerken, voedselvoorziening en de bevrijding behandeld. 'Verzet was eigenlijk zinloos op Terschelling ...', zo begint het hoofdstukje verzet, maar de auteur weet wel te melden dat in mei 1945 het georganiseerd verzet in Terschelling uit 160 man bestond, terwijl dat er geen enkele verzetsdaad is gepleegd! Zelfs geen humaan verzet; de vijf op Terschelling geboren Joden werden alle vijf vermoord, want 'onderduiken op Terschelling was zo goed als onmogelijk'. Nee, geen verzet, maar accommodatie; dat is volgens de auteur met name van toepassing op Terschelling; het kon namelijk niet anders. Zoiets als collaboratie bestond nauwelijks op het eiland, maar het hoofdstukje over de Bijzondere Rechtspleging laat anders zien. Ook Terschellingers waren er niet vies van te collaboreren met als motief idealisme, 'brood'-NSB'ers, opportunisme, verrijking en machtswellust. Veel Duitse soldaten en waarschijnlijk daarom relatief meer 'Moffenmeiden' in Terschelling dan elders. Opvallend is dat zich na de bevrijding geen excessen als kaalknippen hebben voorgedaan en de straffen niet verder gingen dan 'werkzaamheden verrichten in het gebouw waar het hoofdkwartier der Engelsche bezetting is gevestigd'. Het is interessant om te lezen dat de bouw van hotels eind jaren vijftig, begin jaren zestig tot stand kwam door politieke ex-delinquenten uit Groningen. De clientèle zou ook lang Duits blijven, wat op de Waddeneilanden niet verwonderlijk is, maar op Terschelling kwamen tal van bezoekers, die er al eerder in uniform waren geweest.

Het is een hybride boek geworden; er wordt geen detail ongenoemd gelaten, veel zaken worden kritiekloos vermeld 'het was nu eenmaal zo' en bij andere zaken wordt een hele polemie uitgespeeld. De schrijver van een oorlogsdagboek wordt er in een Intermezzo van beschuldigd dat hij niet zo geloofwaardig is als hij in zijn dagboek vermeldt. De gemeentelijk veearts daarentegen, die een grote rol speelde tijdens de bezetting, wordt daarentegen helemaal vrijgepleit. Hij had 'in hoge mate met de Duitsers samengewerkt, soms meer dan nodig,' meldt de schrijver die vervolgens vaststelt dat zijn naoorlogse behandeling niet goed verlopen is, maar dat de eilanders nu dankzij zijn boek weten dat de veearts niet 'fout' was. Een proefschrift is niet bedoeld om lokale eilandproblemen op te lossen, lijkt mij.

David Barnouw

Wijsman, H., *Handschriften voor het hertogdom. De mooiste verluchte manuscripten van Brabantse hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen* (Alphen aan de Maas: Veerhuis, 2006, 180 blz., €34,95, ISBN 90 8730 004 2).

Dit is een boek om van te smullen. Op het bladzijdenformaat van zo'n 23 bij 28 cm vindt de lezer afbeeldingen van vele prachthandschriften voorzien van deskundig en interessant commentaar. Het initiatief voor het boek komt van de stichting Archeologie, Bouwhistorie en Cultuur uit 's-Hertogenbosch en het boek is mede tot stand gekomen dankzij bijdragen van grotendeels Brabantse sponsors.

Centraal staan 24 handschriften die tot de mooiste van de vijftiende en zestiende eeuw gerekend worden en die alle zijn gemaakt voor gebruik in Brabant. Naast de esthetische afwegingen heeft de samensteller getracht een evenwichtig overzicht te geven. Heel veel keuze was er daarbij niet, omdat de opdrachtgever of bestemming (met vrij grote zekerheid) bekend moest zijn. Wijsman veronderstelt dat er misschien maar 20% van de in de late middeleeuwen in de Nederlanden geproduceerde luxehandschriften is overgebleven. Van die overgebleven manuscripten zijn er maar heel weinig in oorspronkelijke staat. Vooral omdat bij restauratie schutbladen vaak weggegooid werden, is veel informatie over bezitter en producent verloren gegaan.

Voor wie het werk precies bedoeld is en waarom het tot stand gekomen is, wordt niet expliciet vermeld. De motieven van de initiatiefnemer zijn wellicht te vinden in de passage: 'Het is daarom dat Brabant, dat in deze periode het centrale vorstendom van de Nederlanden werd, ook op het gebied van de verluchte handschriften en de bibliotheken een centrale plaats had in de Lage Landen' (19). Uit de inhoud valt af te leiden dat er zeker gedacht is aan een lekenpubliek. Veel zaken worden uitgelegd en het boek bevat een verklarende woordenlijst en een beknopte technische beschrijving van een manuscript. Handig zijn daarnaast een vereenvoudigde stamboom van de Brabantse hertogen en een kaart van Brabant en de aangrenzende gebieden.

De inleiding geeft een beknopte geschiedenis van Brabant en zijn elite. Ook wordt kort iets verteld over Nederlandse verluchte handschriften in deze interessante overgangperiode naar de toepassing van de boekdrukkunst. Wijsman stelt dat tussen 1450 en 1550 in de Nederlanden de productie van luxehandschriften juist tot een hoogtepunt kwam. 'Juist in dit kleine segment van de boekenmarkt waren de drukkers geen partij voor de handschriftmakers' (11). Ook vertelt de auteur in zijn inleiding over de verschillende gebruikswijzen van manuscripten, waarbij hij onderscheid maakt tussen hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen.

En dan komen de prachtige platen van onder andere getijdenboeken, privilegeboeken, geschiedwerken of zangboeken. Ze worden alle in levendige stijl en met veel kennis van zaken toegelicht. De auteur behandelt daarbij zaken als genealogie, heraldiek, iconografie en handschriftkunde. Hij gaat niet diep in op de technische kanten van het schrift. Soms wordt er iets gezegd